

Anayasal Monarşi ve İttihatçuların Dramı

Zafer Toprak

20 Ekim 2008

http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0708.html

OSMANLI BANKASI
ARŞİV VE ARAŞTIRMA
MERKEZİ

Garanti Bankası kuruluşudur

Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde yapılan konuşma metni, araştırmacıların kişisel kullanımları için web sayfamıza konulmaktadır. Bu konuşma metinleri, ticari amaçlarla çoğaltılıp dağıtılamaz veya Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nin izni olmaksızın başka kurumlara ait web sitelerinde veya veritabanlarında yer alamaz.

Anayasal Monarşi ve İttihatçuların Dramı

Zafer Toprak

“Çağdaş” sözcüğü her ülke ve coğrafyada farklı bir şekilde yorumlanır: Örneğin “çağdaş Avrupa” kavramı 16. yüzyıla kadar uzanan bir süreci kapsar. “Çağdaş Türkiye” dediğimizde ise 19. ve 20. yüzyıl Türkiye'sine odaklanılır. Bizde çağdaşlık kavramı farklı dönemlendirmelere tabi tutulmuştur. İlkçağ, ortaçağ, yeniçağ, yakınçağ gibi eski tarih dönemlendirmeleri bugün bir noktada devre dışı kalmış durumdadır. Osmanlı'ya baktığımızda ise klasik Osmanlı diye nitelendirdiğimiz, bizi 19. yüzyıla kadar götüren bir dönemden söz ederiz. 19. yüzyıl sonrasını, belki de III. Selim'in tahta çıktığı dönemi, 1789 Fransız Devrimi ile örtüşmesi açısından bir kırılma noktası olarak ele alabiliriz. Bu tarihte çağdaş bir Osmanlı'dan söz etmek mümkün olsa da, buradaki “çağdaş Osmanlı” kavramının özünde bir eleştirinin var olduğunu göz ardı etmemek gerekir; çünkü bu dönemi çöküş ve gerileme dönemi olarak nitelendirmiyor, farklı bir yapıdan söz ediyor, bu nedenle de “çağdaş Osmanlı” kavramını “çağdaş Türkiye” kavramı içinde değerlendiriyoruz. Son zamanlarda özellikle yurtdışında yayımlanan kitaplarda da “modern Türkiye” kavramı genellikle 19. yüzyılı kapsayacak şekilde ele alınmaktadır. Bu, belirli problematikleri de beraberinde getirir; çünkü her devrim kendi tarihini kurgular. Fransa'da uzun yıllar 1789 ile başlayan bir tarih yazımı söz konusu olmuştur; çünkü Fransız Devrimi, eski rejimde bir kırılma noktası olarak kabul edilmiştir. Yine aynı şekilde Sovyet devrimine bakıldığında, 1917 yılının bir kırılma noktası olduğu görülür; 1917 öncesi ve sonrası olmak üzere Çarlık Rusya'sı ve Bolşevik Rusya ayrı dönemler olarak ele alınır.

Türkiye'de de özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında vurgulandığı biçimiyle 1919 yılı bir kırılma noktası olarak ele alınmış, 1919 öncesi ve 1919 sonrası olmak üzere iki döneme

ayrılmıştır. *Nutuk*'un "19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktım" cümlesiyle başlaması da, bir anlamda tarihin 1919'da başladığının kabul edildiğini kanıtlar niteliktedir. İnkılap tarihi ders kitaplarına ve tarih yazımına da bu olay yine aynı şekilde yansır. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemi olarak görülen Tanzimat ve sonrası üzerinde ise durulmaz; daha doğrusu birçok okulda bu konunun işlenmesi için zaman kalmaz. Aynı şekilde II. Meşrutiyet'le ilgili de çok az ve son derece sığ bilgi verilir. Tanzimat reformu, Gülhane Hattı-Hümayun'u ve 1876 Kanun-ı Esasi'si ile sınırlı olan anlatımlar, 1908'de Jön Türk devriminin gerçekleştiğinden ve bunun daha çok savaş tarihi olduğundan söz eder. Trablusgarp Harbi, Balkan Harbi, ardından Birinci Dünya Savaşı gündeme getirilir ve bir ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü vurgulanır.

Travmaların yaşandığı bir dönem olan II. Meşrutiyet, bu açıdan tarihçilerimizin de farklı perspektiflerden yaklaştıkları bir dönemdir. Bu süreç içerisinde popüler tarihe baktığımızda, Enver-Cemal-Talat üçlüsünün Osmanlı Devleti'ni savaşa nasıl soktuğunu ve devletin nasıl parçalandığını hatırlarız. Cumhuriyet tarihinin uzun yıllar boyunca kimi zaman pratik, kimi zaman da ideolojik gerekçelerle II. Meşrutiyet'i yargıladığını, İzmir suikastı sonrası başlatılan tahkikat sonucunda İttihat ve Terakki'nin öncü kadrolarınının 1919'da meclis bünyesinde kurulan Divan-ı Harb-i Örfi tarafından yargılanarak ölüm cezasına çarptırıldığını biliyoruz.

Cumhuriyet-Meşrutiyet'in ilişkisi, İngilizce'de *love and hate* denen "aşk ve nefret" ilişkisi olarak ele alınabilir. Devamlılık ile kesinti, hemen hemen tüm toplumsal bilimlerin özünde var olan ve birbirini içeren olgulardır. Cumhuriyet öncesi Meşrutiyet yıllarındaki gelişmelerde devamlılığı ne ölçüde vurgulayacağımız ya da kesintiyi ne ölçüde göreceğimiz konusu ise bugün tarihçilerimizin de en büyük sorunsallarından biridir.

II. Meşrutiyet'in Türkiye tarihinin en karanlık evresi, dahası çok farklı görüşlerin oluştuğu ve bunların hâlâ güncel olarak yaşandığı bir evre olduğu kanaatindeyim. II. Meşrutiyet'i ne kadar biliyoruz; bu konuda ne kadar derinliğe sahibiz? Burada gerçekten sorgulamamız gereken birçok önemli konu vardır. Bu dönemin siyasi tarihi, bir noktaya kadar askeri tarihi ve birbiri ardı sıra yaşanan savaşları bilinir; ancak II. Meşrutiyet'in ekonomik, toplumsal, kültürel ve sanatsal boyutu hakkında bildiklerimiz son derece yetersizdir. Bugün bu seminerlere bir giriş olarak "devamlılık ve kesinti" olgusunu bir ölçüde tartışmaya açacağız.

II. Meşrutiyet üzerine odaklanan bilim insanlarımızdan biri olan ve eserleri kalıcı bir birikim oluşturan Tarık Zafer Tunaya'nın "II. Meşrutiyet, Cumhuriyet'in laboratuvarıdır" sözü, bu dönemin aslında Cumhuriyet Türkiye'sine açılımı sağlayan birçok gelişmenin gözlemlendiği bir evre olduğunun altını çizer. Buna geçmeden önce, bugün bize Türkiye'de nasıl bir dönemlendirmeye gitmemiz ve bu bağlamda II. Meşrutiyet'i nereye oturtmamız gerektiğini gösterecek olan tarihsel bir dönemlendirmeye değinmek yerinde olacaktır.

Tarihçilerin 20. yüzyılı genellikle 1914'te başlar. 1914'e kadar olan ve 19. yüzyılın devamı olarak görülen dönem, ekonomik ve siyasal anlamda demokrasinin hâlâ bir ölçüde gözden düşmediği bir evredir. 1914-1945 arası dönem ise, tarihçilerin genellikle *dark age* (karanlık çağ) dedikleri ve faşizm, nasyonal sosyalizm, bolşevizm gibi ideolojilerin çok önemli konumlar elde ettiği, bir anlamda "ideolojiler çağı"dır. Bu dönemde kitlelerin mobilizasyonunda özellikle propaganda ön planda yer alır. Türkiye'nin 20. yüzyılının ise biraz daha erken bir tarihte, 1908'de başladığı kanısındayım. Bununla beraber dünya tarihi 20. yüzyılı genellikle 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle bitirir; fakat Türkiye için 20. yüzyılın ekonomik nedenlerden dolayı biraz daha geç bir tarihte, 2001'de bitmesi daha uygun olabilir; 2001 yılı Türkiye tarihi açısından şimdilik önemli bir dönüm noktası kabul edilebilir.

Türkiye'nin içinde bulunduğu en uzun savaş olan Birinci Dünya Savaşı (Harb-i Umumi) literatüre her ne kadar 1914-1918 yılları arası olarak geçmişse de aslında bu dönem Balkan Harbi ile başlar. Balkan Harbi, Türkiye'de ulusal kimliğin oluşmasıyla doğrudan bağlantılı olmasından dolayı Osmanlı açısından son derece önemlidir. Bu dönemden önce Türkiye'de ulusal kimliğin ya da ulusçuluğun varlığından, daha çok edebi alanda ve dil bağlamında söz edilebilmiştir. Bununla birlikte, Balkan Harbi'nin cephelerde sürdürülen bir harp olmaktan çıktığı, cephe ve cephe gerisi ayrımının ortadan kalktığı, İstanbul'un bilfiil harbi yaşadığı, özellikle Balkan göçlerinin bu süreci etkilediği görülür. O dönemki ders kitaplarına ve literatüre bakıldığında Balkanlar'ın büyük bir tepki yarattığı da açıktır. Örneğin Balkan Harbi sonrası okullara "intikam" dersinin konulması, okullarda "intikam köşeleri" oluşturulması, çocuk dergilerinin dahi politik içerikli hazırlanması, Balkan ve Bulgar mezalimine karşı gündeme gelen tepkiler olarak karşımıza çıkar. O dönemlerde oynanan çocuk oyunları da politiktir: "Bulgar kaçtı" oyunu örneğinde olduğu gibi... Balkan Harbi ile birlikte bütün eğitim sürecimizin politik bir sosyalizasyon süreci yaşadığını söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti'nde 1912'den itibaren politikanın da aşırı bir politizasyon sürecine girdiği gözlenir. Türkiye'de kadınların özgürleşmesinde önemli bir rol oynayan kadın derneklerinin gündemlerinde "milliyetçilik" olgusu ilk sırada yer almış, buna bağlı olarak da bu derneklerin yaptığı konferanslarda kadın sorunsalından önce, ülke kimliğine yönelik konular ön plana çıkmıştır. Keza o dönemde ihdas edilen gençlik örgütleri, Genç Dernekleri, Güç Dernekleri, Gürbüz Dernekleri gibi kuruluşlar son derece paramiliter nitelikte politize olmuş örgütlerdir. İşte bütün bu nedenlerden dolayı Balkan Harbi, Türkiye tarihinde önemli bir kırılma noktasını oluşturur.

1908 ile başlayan İttihat ve Terakki tarihini yazanlar bu dönemi genellikle 1908-1913 ve 1913-1918 olmak üzere iki döneme ayırır. Bu dönemde siyasi yapılanma da farklılık gösterir. 1912'ye kadar daha liberal bir düşünce hâkimken, 1913 sonrasında İttihatçıların tahakkümünden söz edilmektedir. İttihat ve Terakki'nin iktidara bilfiil el koyduğu bu dönemde Türkiye'nin, daha önceki demokratikleşme sürecinden bir hayli uzaklaştığı gözlenir.

Bu otoriter yapının beraberinde önemli reformları getirmiş olduğu, unutulmaması gereken bir diğer noktadır. 1913'e kadar gündemde olan, fakat siyasi yapının demokratik niteliği nedeniyle bir şekilde Meclis'ten geçirilemeyen mevzuatlar daha sonra bu otoriter dönemde yasalaşabilmiş ya da kanun-ı muvakkatlar biçiminde ele alınmıştır. Buna iki örnek verelim: Bunlardan biri, kanun hükmünde bir kararname niteliği taşıyan, yani hükümetin bilfiil meclisi atlayarak yürürlüğe soktuğu bir mevzuat olan 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı'dır. Peki İttihatçı hükümet bunu neden yapmıştır? 1909'da gündeme gelen Teşvik-i Sanayi Kanunu, dört yıl boyunca tartışılmasına rağmen Meclis'ten geçirilememiştir. Meclis tutanaklarına bakıldığında bunun nedeni açıkça ortaya çıkar: Kırsal kesimden gelen insanların temsil ettiği Meclis, yapılanmaya ve sanayiye teşvik eden bir mevzuatın çıkmasına sıcak bakmamaktadır. İttihat ve Terakki emrivaki yaparak bu kanun-ı muvakkatı çıkartır. Anayasaya göre, çıkartılan kanun-ı muvakkatların altı ay içerisinde Meclis'e onaylatılması gerekmektedir; fakat İttihat ve Terakki bunu hiçbir şekilde yapmamış, II. Meşrutiyet yıllarında ülke bir anlamda kararnamelerle yönetilmiştir. Bunun nedeni ise, İttihatçıların bu noktada meclise olan güvenlerini her geçen gün yitirmelerine bağlanabilir. Meclis daha ileri atılımlarda bulunması gereken noktalarda geri kalmış, bu nedenle birtakım mevzuatlar sürüncemeden kurtulamamıştır.

Türkiye'nin toplumsal dönüşümü açısından yine çok önemli başka bir mevzuattan söz etmek istiyorum. Medeni Kanun'un çıkışı 1926'dır ve aile hukukunu da bu kanun düzenler. Fakat Medeni Kanun'dan önce önemli bir aile hukuku mevzuatı vardır: 1917 tarihli "Aile Hukuku Kararnamesi." (1917'de artık "kanun-ı muvakkat" yerine "kararname" terimi kullanılmaya başlanır.) Daha önce Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl ortalarında Ceza Kanunnamesi, Ticaret Kanunnamesi gibi, kamusal alana özgü, Batı'dan alınan birtakım mevzuatlar uygulanmıştır. Özel alan ise şeri normlarla düzenlenmektedir. Bu şeri yapıya bir başkaldırı niteliği taşıyan ve bu nedenle Meclis'ten geçirilmeyen 1917 tarihli "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", daha sonra, Meclis'in tatilde olduğu bir tarihte, Meclis'e rağmen geçerlilik kazanmıştır. Son derece modern bir mevzuat olan Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde medeni nikâhın gündeme getirilmesinin yanı sıra, boşanmanın her şeyden önce mahkemenin önünde gerçekleşebileceğine, kadının boşanma hakkına sahip olduğuna ve on altı yaşından küçük kızların evlenmelerine izin verilmeyeceğine ilişkin hükümler yer alır. İttihatçıların iktidardan düşmesinin ardından başa geçen ihtilafçılar tarafından kaldırılan bu kararname, ilginç bir şekilde, daha sonra uzun yıllar İslam ülkelerinde uygulanmaya devam etmiştir.

İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu otoriter evre, beraberinde köklü birtakım dönüşümlere sahne olmuştur. Cumhuriyetin temel ilkelerinden biri olan, daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'nın benimsediği altı ilke arasında yer alan ve 1937'de anayasanın bir ilkesi haline getirilen "laiklik" kavramıyla ilgili gelişmeler aslında Birinci Dünya Savaşı yıllarında gözlemlenebilir. Birçok düşünürümüz, yazarımız genellikle "II. Meşrutiyet'te her şey var ama laiklik yok" der; çünkü II. Meşrutiyet'te milliyetçilik, devletçilik, halkçılık gibi birçok ilke vardır. O dönemde ihdas edilmiş bu altı ilke arasında cumhuriyet ve laikliğin olmadığından söz edilse de II. Meşrutiyet yıllarında laiklikle ilgili çok önemli adımlar atılmış, bunların çoğu da savaş yıllarında gerçekleştirilmiştir. Benzer bir yaklaşımı savaş öncesinde, özellikle eğitim alanında, ilkokullarla ilgili bazı mevzuatlarda görmek mümkündür; örneğin kız öğrencilerin zorunlu olarak ilkokula gitmesi bu girişimlerden biridir.

Bu döneme ilişkin üzerinde durulması gereken konulardan biri de, o döneme kadar hükümetin ve bakanlar kurulunun içinde yer alan Şeyhülislamın, kurulun dışına alınarak yetkilerinin önemli ölçüde sınırlandırılmasıdır. Bunun dışında şer'i mahkemelerin yanında, buralarda çözümlenemeyen sorunlar için başvurulacak bir üst mahkeme niteliğinde, laik seküler özelliği olan nizami mahkemeler kurulmuştur. Osmanlı'da Tanzimat sonrası hukuk sistemi dörtlü, çoğulcu bir hukuk sistemidir. Bu dört sistem şunlardır: Şer'i hukuk, Nizami Hukuk, Cemaat

hukuku ve Ecnebî hukuku. Şer'î hukuk İslam kökenli bir hukuk düzenidir. Nizami hukuk özellikle Fransız Napoléon *code*'lerinin alınması sonucu ihdas edilmiştir. Nizami mahkemeler sekülerdir. Daha çok sulh hukuk alanındaki bazı davalara bakan cemaatlerin kendi mahkemeleri vardır ve evlenme boşanma gibi davalar cemaat bünyesinde oluşturulan cemaat mahkemeleri tarafından çözülür. Bunun yanı sıra, kapitülasyonlar nedeniyle ülkemizde yabancı hukuk normlarının hükümlerine olduğu dönemlerde, ülke topraklarındaki yabancıların kendi aralarında yaşadıkları birtakım anlaşmazlıklara ve benzer sorunlara bakan konsoloshane mahkemeleri bulunmaktadır ve buralarda konsolosluklar kendi uyruklarını yargılayıp hapsedebilmektedir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında özellikle üst mahkeme olarak nizami seküler mahkemelerin oluşturulmasının laiklik doğrultusunda atılmış önemli bir adım olduğu, göz ardı edilmemesi gereken bir konudur.

Diğer bir husus ise, İttihat ve Terakki tarafından, o döneme kadar son derece önemli olan ve varlıklarını devletten bağımsız sürdüren vakıfları kontrol altına almak ve böylece dini ve ekonomik tabanı denetlemek amacıyla Evkaf Nezareti'nin kurulmasıdır. Bir başka husus Tevhid-i Tedrisat doğrultusunda atılan önemli adımlardır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkışı her ne kadar 3 Mart 1924 olarak kabul edilse de, tüm eğitim kurumlarını aynı çatı altında toplamayı amaçlayan bu kanunun temelleri yine II. Meşrutiyet yıllarına dayanır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte, daha önce bağımsız kuruluşlar olan medreseler, dini okullar ve sıbyan mektepleri Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır. Osmanlı eğitim sistemi içinde yer alan dini okullar, sıbyan mektepleri ve medreselerin yanı sıra 19. yüzyılın ortalarından itibaren, nizami diyebileceğimiz seküler okullar açılmıştır. Yüksek öğrenimde Tıbbiye, Mülkiye, Harbiye gibi okullarla birlikte, daha sonraki yıllarda ortaöğretimde sultaniler, idadiler ve rüştiyelerin açıldığı görülür. Daha sonra ise Darülfünun açılmıştır. Bunun dışında Osmanlı topraklarında yaşayan cemaatlerin kendi normlarına uygun olarak ve yine kendi denetimleri altında açtıkları Zapyon, Eseyan gibi mektepler eğitim vermeye başlamıştır. Bir diğer grubu ise yabancı okullar oluşturur. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nde eğitim veren yüzlerce yabancı okulun önemli bir kısmı cumhuriyetle birlikte kapatılmıştır; fakat bunlar arasında bugün hâlâ eğitime devam eden Robert College, Saint Joseph, Sankt George gibi yabancı okullar da vardır. Bütün eğitim kurumlarının Maarif Nezareti çatısı altında toplanmasına dair 1915 yılında gerçekleştirilen bu düzenleme, seküler alanda atılmış önemli bir adımı ifade etmektedir. Kısaca, Meşrutiyet yıllarının çağdaş Türkiye'nin filizlendiği ve o normların yeşertildiği bir ortam olduğu söylenebilir.

Medreselerin kendi içlerinde önemli dönüşümler geçirdiğini de ifade etmek gerekir. Cumhuriyet’le birlikte laik bir hukuk sistemi ihdas edildikten sonra Türkiye’deki yargı organlarında medrese kökenli pek çok hâkimin görev aldığı görülür. Bu uygulama, iki sistem arasındaki geçiş sürecini kolaylaştırmıştır; çünkü yüksek medreselerden mezun olanların hukuk bilgileri bu geçiş sürecine son derece elverişli bir ortam sağlamıştır.

Bunların dışında özellikle “devamlılık” bağlamında olaya bakıldığında ekonomik yapılanmanın son derece önemli olduğu görülür. Türkiye Cumhuriyeti iktisat tarihi 1923 İzmir İktisat Kongresi’yle başlar. Burada önemli bir kavram olan “milli iktisat” kavramı, Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk on yıllarında, en azından 40’lı yılların ikinci yarısına kadar hâkimdir. Milli iktisadın temellerinin de yine II. Meşrutiyet’te atıldığı söylenebilir. Hatta bu daha da ileri götürülerek, “II. Meşrutiyet yıllarındaki milli iktisat icraatının sonucunda Anadolu’daki eşraf bir birikime gitmeseydi, Milli Mücadele’nin ekonomik tabanı olmayacaktı” denilebilir. Milli Mücadele’de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin geri planında yer alan yerel cemiyetleri ihdas eden de Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’dir. Meşrutiyet’in ilk yarısına kadar uzanan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, büyük ölçüde Anadolu eşrafından oluşmaktadır ve bu kesim milli iktisat sayesinde, yani devlet korumacılığı altında Anadolu’da “palazlanarak” birikim sağlamıştır. İşte Milli Mücadele’yi destekleyen bu ekonomik taban, II. Meşrutiyet yıllarında İttihatçılar tarafından oluşturulmuştur. Kara Kemal’in icraatı, boykotlar, monopolist yöntemler söz konusudur; ama o dönemde ihdas edilen birikim süreci, pazar mekanizmasıyla değil, bilfiil İttihatçıların müdahalesi sonucunda gündeme gelmiştir ve İttihatçılar bu nedenle yargılanmış, ekonomiye olumsuz sonuçlar doğuracak şekilde müdahale etmek, ekonomiyi çıkmaza sokmak ve ülkede çarpık bir ekonomik model yaratmakla suçlanmışlardır.

Ülkede bir anlamda gerçekten çarpık bir model oluşmuştur. Osmanlı’da “sınıflı” bir toplum aranacaksa bunun en belirgin olduğu evre Birinci Dünya Savaşı’dır. Birikim olgusuyla Birinci Dünya Savaşı’nda karşı karşıya gelinir; çünkü o dönemde sefalet ile sefahat bir arada yürümüştür. Bizim “halkçılık” dediğimiz yapılanmanın gündeme gelişinin nedeni budur. Osmanlı toplumunda “sınıflı” bir yapılanmaya doğru gidildiği bir ortamda “panzehir” arayışına girilmiş ve bu panzehir halkçılıkta bulunmuştur. İlk kez Falih Rıfkı Atay tarafından kullanılan ve Ziya Gökalp’in sıklıkla üzerinde durduğu “halkçılık” kavramı, 1913 yılından itibaren gündemdedir. Halkçılıktan önce büyük ölçüde Rusya’dan esinlenerek gelişen, “halka doğru” bir hareketin varlığını da göz ardı etmemek gerekir. Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali

Turan ve benzeri kişilerin Osmanlı'ya getirdikleri bir fikir hareketidir. Bu doğrultuda İzmir'de, Celal Bayar'ın öncülerinden biri olduğu "Halka Doğru Cemiyeti"nin yanı sıra, son derece önemli bir yayın olan *Halka Doğru* dergisinin varlığından da söz edilebilir. Türkiye'de "halk" sözcüğü sosyolojik bir kavram olarak yine II. Meşrutiyet yıllarında icat edilmiştir. Daha önceleri ise bugünkü anlamıyla kullanılmaz. Örneğin Şemsettin Sami'nin Fransızca-Osmanlıca lughatında "*peuple*" sözcüğünün karşılığı "halk" değil "ahali" olarak geçer. Keza "cemiyet" sözcüğü de II. Meşrutiyet yıllarında icat edilmiştir. "Halk" sözcüğü de ilginç bir şekilde Rusça'da hem halk, hem de millet anlamına gelen "narod" sözcüğü gibi kullanılır. "Millet" sözcüğü ise Osmanlı'da çekingenlikle kullanılmıştır; çünkü cemaatler ile gayrimüslimleri karşılamaktadır. Dolayısıyla bu sözcük Cumhuriyet'e kadar bugünkü "ulus" anlamında kullanılmamış, bunun yerine "halk" sözcüğü tercih edilmiştir. Ziya Gökalp'ın transkripsiyonlarında bu sözcük hatalı biçimde "milliyetçilik" olarak çevrilir; oysa Gökalp "milletçilik" sözcüğünü kullanmaya özen gösterir. Cumhuriyet Halk Fırkası ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluşunda aynı şekilde "halk" sözcüğü millet anlamında kullanılmıştır. Halkçılık kavramı dar anlamda milliyetçilikten farklı olarak bir sosyal içeriğe sahiptir. Bu sosyal içerik de Cihan Harbi yıllarındaki toplumsal bölünmeyle, bölüşüm ilişkilerinin önemli ölçüde çarpıtılmasıyla bağlantılıdır.

Bu evrede "sosyolojizm" olarak nitelendirilecek bir olguyla karşılaşılır. Neden sosyoloji? Sosyolojinin doğuş nedenleri 19. yüzyılda Avrupa kapitalizminin çıkmazlarıyla yakından ilişkilidir. Toplumdaki çarpıklık, kapitalizmin getirdiği sınıfsal yapılanma ve yoksulluk gibi durumlara bir çeşit "panzehir" olarak gündeme gelen sosyoloji, toplumu bütünleyen bir bilim olarak düşünülmüştür.

Türkiye, dünyada sosyolojiyi benimseyen öncü ülkelerden biridir. Diğer ülkelerin aksine Türkiye'de 1911 yılından itibaren ortaöğretimde ve üniversitelerde bu ders okutulmaya başlanmıştır. (O zamanki adı "ilm-i içtimai" olan sosyoloji kavramı, daha sonra "içtimaiyat" biçiminde kullanılmıştır.)

Bizim tarihçiliğimizin "kara delik"lerinden biri de 1912'de Balkan Harbi ile birlikte Osmanlı'nın elinden çıkan Selanik'tir. Bizde Selanik'i genellikle II. Meşrutiyet ve 31 Mart Vakası (Hareket Ordusu) vesilesiyle gündeme getirilir; oysa Selanik aslında Osmanlı'daki fikir hareketlerinin doğduğu, Osmanlı'nın en entelektüel kentidir. İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi'sinin burada olması da tesadüf değildir. Türkiye'de feminizmin,

sosyalizmin, ulusçuluğun, Türk milliyetçiliğinin, halkçılığın doğduğu yer yine Selanik'tir. O dönemdeki dergilere bakıldığında bu net bir şekilde görülür. Bugünkü Türkçemizin sadeleştirme evreleri de burada başlamıştır; *Genç Kalemler*'i buna örnek olarak verebiliriz. Bütün bu dönemde halkçılık, daha sonra da “solidarizm” dediğimiz ve Cumhuriyet'in taban felsefesini oluşturan, Osmanlı'daki karşılığıyla “tesanütçülük”, bugünkü deyişle “dayanımcılık”ın doğduğu yer yine Selanik'tir. 1912 öncesi şehirde var olan bu kadrolar büyük önem taşır.

İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet Halk Fırkası 1940'ların ikinci yarısına kadar aslında Fransa III. Cumhuriyet Radikal Partisi'nin bir “replika”sıdır. Bizdeki laiklik de Anglosakson dünyasındaki sekülerizm değil, Fransız III. Cumhuriyet Radikal Partisi'nin laikliğidir; bu nedenle sekülerizm ile laiklik arasında önemli bir fark vardır.

İttihatçıların, daha sonra da Cumhuriyet Halk Fırkası'nın, Fransız Radikal Partisi ile ilişkileri uzun yıllar (1940'lara kadar) devam etmiştir. II. Meşrutiyet Türkiye'de sosyal bilimlerin inşa edildiği bir dönemdir. Sosyoloji dışında diğer bilim dallarında da bütün kavramsal kurgumuzun kelime hazinesi bu yıllarda oluşmuş, bu da büyük ölçüde III. Cumhuriyet Fransa'sının solidarist yazarlarının eserlerinin Türkçe'ye çevrilmesiyle mümkün olmuştur. Örneğin Türkiye'de “çağdaş tarihçilik”, II. Meşrutiyet yıllarında “ulusal tarihçilik” olarak gündeme gelmiştir ve daha önceki vakanüvis geleneğinden farklı, çok daha modern bir tarihçiliktir. II. Meşrutiyet yıllarında bu tarihçiliğe adım atanlar ilk olarak Fransa'nın III. Cumhuriyet tarihçilerini Türkçe'ye çevirmişlerdir. Fransız tarihçiliğini Türkçe'ye kazandıran yazarlarımızdan biri, külliyyatı son derece geniş olan Ali Reşat'tır. Avrupa'yı bize tanıtan Ali Reşat'ın kaynağı III. Cumhuriyet Fransa'sının Charles Seignobos'udur.

İlm-i iktisat kitapları yazan Cavid Bey ise, III. Cumhuriyet Fransa'sında Charles Rist ve diğerlerinden esinlenmiştir. İktisadi düşünce bağlamında bakıldığında bu kitapların klasik iktisattan söz ettikleri görülür, 1950'lere kadar da böyle devam etmiştir. Bildiğiniz gibi Smith ve Ricardo'ya alternatif olarak kolektivist Marx'çı bir iktisat gündeme gelmiştir. İkisini birleştiren ve orta yol arayan Tony Blair'in “üçüncü yol” diye nitelendirdiği arayış da bu kitaplarda o tarihlerde gündemdedir; “üçüncü yol”, belirli bir sosyal sorumluluğu olan ve serbest piyasa mekanizması anlamına gelen solidarizmi önerir. Bizim iktisadi düşüncemizde de o tarihte çevrilen en kapsamlı kitaplar, III. Cumhuriyet Fransa'sının solidarist iktisatçılarından Charles Gide ve Paul Cauwes'in kitaplarıdır.

Sosyolojik düşüncede de Türkçe'ye en fazla eseri çevrilen yazar Emile Durkheim'dır. Türkiye'de sosyolojik literatürde Marx 1960'larda keşfedilmiştir; daha öncesinde ise bu düşünürle ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Max Weber daha sonraları, 1970-80'lerde Türkçe'ye kazandırılır. 1910'lu yıllardan itibaren Türkçe'ye çevrilen Durkheim'ın *De la division du travail social* adlı kitabı, İngilizce çevirisinden dokuz yıl önce, 1923 yılında dilimize kazandırılmış, Büyük Millet Meclisi'nin isteği üzerine Ahmet Mithat Efendi tarafından yapılan çeviri, *İçtimaî Taksim-i Amal* adıyla yayımlanmıştır.

Çok önemli bir atılım olan cumhuriyet fikri büyük ölçüde bir kırılmayı ifade eder. “Cumhuriyet'te olup da Meşrutiyet yıllarında olmayan ne var?” dersiniz, “Cumhuriyet” derim. II Meşrutiyet'te cumhuriyeti savunacak görüşler bulunmakla beraber bunların hiçbir şekilde hâkim olamadığı da bir gerçektir. Terakkiperver Fırkası'ndaki insanlar gerici değildir, istedikleri anayasal monarşidir; yani hilafetin devamını bir şekilde gündemde tutmak istemektedirler. Bunun dışında milliyetçiliğin değişik versiyonlarına yine II. Meşrutiyet yıllarında rastlamak mümkündür. Halkçılık yine bu dönemde gündeme gelmiştir. Laiklik (lâ-dînî) de II. Meşrutiyet yıllarında yeşermiş bir fikir hareketidir. Devletçilik dendiği zaman ise – adları farklı olmakla birlikte– Türkiye'de ekonomik bağlamda bir sarkaçtan söz etmemiz mümkündür; 1908-1913 yıllarına kadar devam eden, Tanzimat'tan beri gelen bir liberal sarkaç, bundan sonra da 1980 yılınının 24 Ocak kararlarına kadar devam eden bir müdahaleci sarkaç söz konusudur. Bu sarkaç milli iktisat, devlet iktisadiyatı, devlet kapitalizmi, devletçilik gibi çok değişik adlar almıştır. Demokrat Parti döneminde karma ekonomi, ardından planlı ekonomi, daha sonra da ithal ikameci ekonomi söz konusudur. Ama özünde bütün bunlar bir tür müdahaleciliği içerirler. Dünyada da iktisadi düşüncenin çizgisi çok farklı noktalara doğru gitmiştir. Bizde Cumhuriyet öncesinde tamamen Alman ekolüne özgü ulusal bir milli iktisat anlayışıyla yola çıkılmış, daha sonra bu çizgi değişikliğe uğramıştır. Biraz geç bir şekilde Keynes yakalanmış, Keynes normları doğrultusunda olaya bakılmışsa da bu, ülkeyi 1980'lere, daha doğrusu 70'lerin sonlarına getirmiştir. 70'lerin ortalarında aslında strüktürün değiştiği artık çok barizdir. İkinci Dünya Savaşı sonrası *golden age* sona ermiş, petrol kriziyle birlikte fiyatlar dört kat artmıştır. Türkiye'nin başında bir de Kıbrıs bunalımı vardır; orada da bir kırılma noktası oluşmuştur. 1974'te Hayek, Nobel almış, Reagan, Teacher ve Özal, fikir temellerinde tamamen Hayek'ten esinlenmiş ve neoliberal politikalar yeni bir evre açmıştır. Kısacası İttihatçıların gündeme getirdiği “milli iktisat”, çok farklı unsurları içeren bir politikadır; ama oradaki temel normlar, yani 1913'teki Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndaki teşvik

unsurları ile Devlet Planlama Teşkilatı'nın teşvik unsurları arasında çok büyük bir fark olmadığı kanaatindeyim. Aynı unsurlar ve teşvik politikaları sürdürülmüş, ithal ikamesine de aynı mesafede bakılmıştır. Türkiye'de Cumhuriyet yıllarında "Yerli Malı Haftası"nı ihdas eden İttihatçılardır. Bursa'daki sergiyle birlikte milli sergiler başlamış, yerli malı kullanmanın gerekleri vurgulanmıştır.

Konuşmamı şu örnekle kapatayım: *Çocuk Dünyası* dergisinde ilk sayfayı açtığınız zaman "Nestle sütü içmek vatan hainliğidir" yazar; yabancıya karşı bu denli zenofobik bir tavır vardır. 1960'lı yıllarda da Coca Cola aynı duruma düşmüştür.